



שאלת הזמן הזה: מחשבה בזמן אסון

שני פוקר • עודד נעמן • דנה אמיר • צבי בן-דור בנית • יובל קרמניצר • שירה סתיו • קרן
דותן

האם רעיונות שנוסחו בזמן אחר ובמקום אחר יכולים להציע בהירות בימי אפלה ואסון? ואילו תובנות מעניקה הקריאה בוירג'יניה וולף, סימון וייל, פרימו לוי ואחרים לנוכח קטל ומלחמה? שבעה כותבים וכותבות מספרים על יצירה הגותית או ספרותית שאליה פנו לנוכח האסון ובעקבות האירועים של החודשים האחרונים, ועל מה שהיא יכולה ללמד אותנו

אפריל 2024



מתן תוקף ליומיום

מריה סטפנובה, שלשום היום, 2021

שני פוקר

לא יהיה מוגזם לומר שרוסיה וישראל הן בין המדינות השנואות בעולם היום. למרות אלף אלפי ההבדלות, נדמה ששתי המדינות נתונות כעת במעין שוויון משונה. שתיהן צבועות בצבעיהם של נזקי ופשעי המלחמה שהן מחוללות, ובשתיהן נדמה שהולך ומתגבש היגיון היסטורי-פנימי-קורבני, לא מיובא ולא מיוצא, שזר לא יבין; בוודאי לא המערב. בהיותן מודרות ומסוגרות, נכפית על האזרחים בכל אחת מהן איזו אחדות משונה. מחנות האופוזיציה מוצאים את עצמם כתף אל כתף עם מחנות הקואליציה, משויכים בעל כורחם לקולקטיב אחד.

העמדה של מריה סטפנובה, משוררת רוסייה שקובץ מסותיה **שלשום היום** עוסק במציאות הנוכחית ברוסיה, מעניינת בעיקר מפני שהיא כותבת מתוך אהבה למולדת. סטפנובה חיה בברלין מאז 2022, אולם בעת שכתבה את המסות התגוררה עדיין ברוסיה, ובין היתר עסקה בקונפליקט המוסרי והאינטלקטואלי הכרוך במגורים במדינה כובשת. המאמץ שלה במסות אלו הוא כפול: היא מעוניינת להציב התנגדות להלכי רוח ומחשבה עמוקים ברוסיה, אך מתוך רצון עיקש לא להיכלא בשבי המחשבה הצר של "כאן אימפריית הרשע, שם שאר העולם". כלומר, להתנגד לנעשה בשמה, אך לא לנקות את שמה. להציב כיוון רוחני אלטרנטיבי לתהליכים השמרניים וההרסניים ברוסיה, אך לעשות זאת מתוך התפלשות בקולקטיב ולא באמצעות התנערות ממנו.

למעשה, סטפנובה מבקשת להבין את הנטייה השמרנית בעולם הפוליטי, ברוסיה ומחוץ לרוסיה. התובנה שלה פשוטה: האנושות כולה, משמאל ומימין, מבלה יותר מדי זמן בעבר ורואה בו את תחום עניינה העיקרי. העבר נעשה המכשיר האופטי שלה לצפייה בהווה. סטפנובה מאפיינת את סוג הלאומנות של זמננו בעיקר כרצון לשימור הסטטוס קוו, שלא כמו סוג הלאומנות של המאה העשרים, שראה לנגד עיניו עתיד אוטופי. במסה שלה על דונלד טראמפ היא טוענת שבסיסמה "Make America Great Again" מילת המפתח אינה great אלא again, מפני שעל סדר היום לא מצויים "דמיונות על העתיד, אלא חלום על העבר".

הבעיה של רוסיה, לתפיסתה, היא שרוסיה שקועה עד צוואר באידיאליזם של העבר ולפיכך נתונה בחד מתמיד מפני העתיד. העבר ממשיך להופיע ברוסיה כקיום הרפאים של ההווה, מפני שמעולם לא נפתח ברוסיה דף חדש, ולו במישור הסמלי. בניגוד לגרמניה, ברוסיה לא נערכו משפטי נירנברג, ושרשרת הטראומות של המאה העשרים הודחקה. במקום זאת התקבעה בה היסטוריה משופצת שלפיה המולדת הרוסית נסקה אל על בדרך של ניצחונות. רוסיה הצארית הפכה לברית המועצות עד לניצחון ההרואי במלחמת העולם השנייה, והדחיקה כמעט לגמרי את הקורבנות הרבים כל כך של הקומוניזם.

מול כל אלה סטפנובה מבססת במסותיה את אחת מטענותיה המרכזיות, והיא שההווה, אף על פי כל העוולות והסבל הפושים בו, הוא זמן ראוי למחייה. אי-אפשר לחלל או לסלק את ההווה, מפני שהוא הזמן הפוליטי. לכן, גם בתוך מציאות שמתרחשים בה אירועים איומים, "מה שחשוב הוא לגשש אחר ההיגיון שיוכל לדור בכפיפה אחת עם החיים: שיתרום למתן תוקף ליומיום". אמירה כזאת כיום במחוזותינו נשמעת כמו חילול הקודש, מפני שההרס רב מלהכילו. ובאמת, לעיתים נדמה שסטפנובה מפנה גב לסבל, מטשטשת את הפשעים של רוסיה, לא מבססת עמדה שמאלית רדיקלית או אופוזיציה חד-משמעית נגד פוטין, וכל זה בשם חיוב החיים וקידוש ההווה.

אך מה יגידו אנשים שהמלחמה עקדה אותם אל העבר - למשל מי שהזמן שלהם עצר מלכת או שובש לבלתי הכר במתקפת שבעה באוקטובר ובמלחמה שפרצה בעקבותיה? נדמה לי כי מה שאפשר ללמוד מן המסות הללו הוא לא שאין להיות עקודים אל העבר - את זה לפעמים בוודאי אי-אפשר למנוע - אלא רק זאת: הזמן הפוליטי לעולם אינו מצוי בעבר, אלא תמיד מתרחש בהווה. אף שקשה להודות בכך, הזמן לא עצר אפילו בשבעה באוקטובר, שאחרת איך ייתכן כי עזה נהרסה מאז כמעט כליל וחטופים רבים נרצחו או

נהרגו בשביים? הפנייה אל העבר, לפי סטפנובה, היא פנייה אל המאגיה, בשעה שההווה הוא הזמן הפוליטי, הדינמי, המשתנה. קריאתה של סטפנובה היא אפוא לוותר על המאגיה לטובת הפוליטיקה, גם בעת מלחמה.

שני פוקר היא משוררת ומבקרת ספרות.



במלכות הכוח

סימון וייל, "האיליאדה, או שירת הכוח", 1940

עודד נעמן

בעיצומה של מלחמה, הכוח והחולשה מתערבבים זה בזה. בגלל החולשה אנחנו מפעילים כוח, אך הפעלת הכוח, מאחר שאינה מצילה אותנו, רק מעצימה את חוסר האונים. האימה של המלחמה מסמאת ומוליכה אותנו אל קצה הלילה. אבל אפשר לחפש את המציאות במרחקים, במקומות ובזמנים אחרים, בספרים.

בעיצומה של מלחמת העולם השנייה כתבה סימון וייל מסה על האיליאדה, אפוס המלחמה הגדול של הומרוס. על פי וייל, לגיבור האמיתי של האיליאדה אין שם, ואף שהוא מופיע כמעט בכל סצנה, רוב הקוראים אינם מודעים לקיומו. לדמויות האיליאדה וגם לקוראיה נדמה שכוח הוא תכונה - לאגממון יש כוח, להקטור יש כוח, לאכילס יש כוח. אך למעשה, הכוח אינו שייך לאף אחד מהם; הם שייכים לו. כל דמות באיליאדה, כותבת וייל, חזקה ככל שתהיה ברגע כזה או אחר, נידונה להיכנע בפני הכוח, השליט היחיד של החיים האנושיים.

וייל מתארת מלכודת קיומית. מצד אחד, הכוח הוא הכרח. האדם זקוק לכוח כדי להתקיים כאדם בעיני הזולת, כדי לזכות בהכרה; באין כוח, האדם הוא כמו חפץ עבור הזולת. בזכות כוחנו, אנחנו לא רק מכשול בדרכו של הזולת - אנחנו נוכחות אנושית, אנחנו מקור של דרישות מוסריות. אם לא נעמוד כמכשול בפני רצונו של הזולת, אם הזולת יוכל לבטל את רצוננו במחי יד, לא נזכה בהכרה.

אך ככל שנצבור כוח ביחס לאחרים כך נהפוך עבדים לכוחנו. הכוח ההכרחי לנו הוא גם מקור מפלתנו. כאשר הכוח עומד לצידנו, הוא משכיח מאיתנו את חולשתנו ואת תלותנו בו: "הכוח רומס ללא רחמים, ובאותו חוסר רחמים הוא משכר את מי שמחזיק בו, או מאמין שהוא מחזיק בו. האמת היא שאף אחד אף פעם לא באמת מחזיק בו" (כך בתרגומה של קרן שפי). הכוח, כותבת וייל, יוצר עבורנו אשליה. אנחנו

מספרים לעצמנו שהאסון פסח עלינו, שאיננו נזקקים, שמקומנו בעולם מובטח; אנחנו לא נועדנו להיות חסרי כול, אומללים, זועקים לשמים, מתחננים. אך זהו שקר. גם כאשר נדמה שהעולם משתחוה בפנינו, אנחנו אבודים. הכוח ניתן לנו בהשאלה.

חלוקת הכוח משלה את החלשים שהם חלשים מטבעם ואת החזקים שהם חזקים מטבעם. גם החלש וגם החזק טועים בהבנתם את היחס בין רצונם ובין העולם. החלש אינו יכול לבטא רצונו בעולם, ומאמין שבינו ובין העולם פעורה תהום שאי־אפשר לחצות; בעיני החזק, מובן מאליו שרצונו מכתוב את המציאות, והוא אינו מעלה על הדעת שהעולם כלל אינו מציית לו אלא נשמע לכוח, שבמקרה בלבד עולה בקנה אחד עם רצונו. המלכודת של הכוח היא שהוא אינו משאיר מקום למחשבה, לשיקול דעת, לאחריות. לחלש אין אחריות כי הוא אינו יכול להוציא את רצונו אל הפועל; לחזק אין אחריות כי רצונו מייד מתגשם בעולם.

עם שכרון הכוח מגיע גם העיוורון. הרעיון שרצוננו מוגבל על ידי קיומו של הזולת נראה לנו כעלבון. אנחנו מאוהבים בדימוי הבלתי מנוצח שלנו ומתעבים את הזולת, שבעצם קיומו קורא תיגר על כוחנו. האכזריות היא הכרזה על אי־קיומו של הזולת: איש זה אינו איש, אישה זו אינה אישה, ילד זה אינו ילד. לא היו כאן חיים, זה אינו מוות, אין על מה להתאבל. וייל כותבת:

זו הסיבה שאנשים חמושים מתנהגים בגסות ובטירוף. הם קוברים את חרבתם בחזהו של אויב לא חמוש שמתחנן לברכיהם; הם חוגגים את ניצחונם על איש גוסס ומתארים לו איך הם מתכוונים להתעלל בגופתו; אכילס חותך את הגרון של תריסר נערים טרויאנים על מדורת הקבורה של פטרוקלוס באותה טבעיות שבה אנחנו חותכים גבעולי פרחים כדי להניח על קבר. כשהם מנצלים את הכוח שברשותם, הם לעולם לא חושדים בכך שתוצאות מעשיהם יגרמו גם להם להימעך בתורם.

סופנו מתחיל כשאיננו מבחינים בגבולות הכוח שלנו. אמנם וייל אינה מתבטאת כך, אבל אפשר להבחין בין **כוח לעוצמה**. בעל העוצמה מבין את כוחו ויודע כיצד להשתמש בו כדי להגשים את שאיפותיו. אך מי שאינו מבין את גבולות כוחו ואינו יודע לעשות בו שימוש - אין לו עוצמה, וכוחו מבטא רק חולשה, אובדן עצות וחוסר אונים. כך כותבת וייל על אנשים כאלה: "לפעמים המקרה משרת אותם; בפעמים אחרות הוא מחסלם; הנה הם נחשפים, עירומים בפני האסון, בלי שריון האדנות שהגן לפני כן על נשמתם, בלי שום דבר שיעמוד בינם לבין הדמעות".

ד"ר עודד נעמן הוא מרצה בכיר במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים וסופר.



דנה אמיר

פרויד, במאמר "אבל ומלנכוליה", מבחין בין אבל - המתמקד במי שאיבדנו - ובין מלנכוליה, המתמקדת במה שאיבדנו. מה שהעסיק אותי ללא הרף בחודשים האחרונים היה בדיוק זה: לא מי אבד לנו, שאלה שהתשובה עליה מתעדכנת חדשות לבקרים, אלא מה אבד לנו.

המסה "מות העש" מאת וירג'יניה וולף מתארת את רגע מותו של עש קטן על אדן חלון, עש שרגע קודם לכן התעופף, מלא חיים, בין ארבע פינות החלון הזה. לכאורה זהו המוות השולי ביותר, הבלתי מכוון ביותר; מוות שאיננו מחולל על ידי כוח חיצוני אלא בא אל העש, על העש, פשוט מכוח עצמו; מוות שאפשר לכנותו "מוות טבעי", אולי אפילו "מוות בעיתו"; מוות שלכאורה אין בו עניין לעין המתבוננת; שדבר איננו מחלץ אותו מסתמיותו, משקיפותו.

בבוקר ההוא, בוקר שדומה שהציף את כל אפשרויות המוות הלא טבעי, הלא שקוף, שאינו בעיתו - אחזתי בתוכי בהכרת תודה, לא מובנת עד הסוף גם לי עצמי, במה שהציעה לי המסה הזאת: חוט טבעי המשוך מקצה אחד של החיים אל הקצה האחר; זמן שחרף קוצר הזמן, הוא אינו קטוע. "האפשרות לחיות רק חיי עש, או רק יום של עש, נראתה כגורל מר מנשוא", כותבת וירג'יניה וולף (בתרגומה של כרמית גיא). "בהתבוננות בו נדמה כאילו סיב דק מאוד אך טהור של האנרגיה האדירה הממלאת את העולם נדחס לתוך גופו השברירי והדקיק. ככל שהוסיף לחצות את השמשה מצד לצד, ראיתי בדמיוני חוט של אור מלא חיים. רסיס קטן של חיים ותו לא".

שעות אחדות לאחר מכן היא צופה במות העש: "הוא החליק ממדף העץ ונפל, מנופף בכנפיו, על גבו על אדן החלון. חוסר התוחלת שלו נגע לליבי. עלה בדעתי שהוא נתון בקשיים; שהוא אינו יכול עוד להתרומם; שרגליו נאבקות לשווא. אבל כאשר הושטתי עיפרון כדי לעזור לו להתייצב עלה בדעתי שהכישלון והסרבול הם המוות הקרב ובא. החזרתי את העיפרון למקומו. הרגליים התעוותו בעוז עוד פעם אחת. הסתכלתי סביב כמחפשת אחר האויב שבו הוא נלחם. הבטתי החוצה. מה אירע שם?".

כמה מורגלים אנחנו לחפש את האויב מחוץ לחלון, מחוצה לנו. אירועי שבעה באוקטובר הם גילום רדיקלי של החיפוש הזה, הממקם את האחר כמי שעתיד לפצוע ללא תקנה את קווי המתאר שלנו. אך מותו של העש הקטן לא בא לו מידי אחר. מחאתו האחרונה אינה פונה אל מי שגזל ממנו את חייו אלא אל עצם האפשרות של סוף, של קצה: "היא הייתה נפלאה, המחאה האחרונה הזאת, וכה נואשת עד כי לבסוף עלה בידו להזדקף... ומשלא נותר עוד מי שידאג או ידע, היה מאמץ הענקים שעשה העש הקטן וחסר החשיבות כנגד כוח רב עוצמה שכזה, לשמור על מה שאיש מלבדו לא הוקיר ולא רצה לשמר, נוגע ללב בצורה מוזרה".

העש איננו מזדקף מול משהו, או כנגד משהו. הוא מזדקף מתוך עצמו, אל עצמו, למעשה כגילום אחרון של עצמו. הוא מזדקף כמי שמשיב לעצמו את שיעור קומתו, זעיר ככל שיהיה, רגע לפני השתרעותו האחרונה, גבו אל האדמה, בטנו אל השמים. הוא מזדקף לא רק כמי שאיננו מוכן למות טרם מותו, אלא

גם כמי שאומר: חייתי.

ההזדקפות הזאת, מעין אמירת "הנני" מול האין, אחזה עבורי בימים הראשונים של הזוועה נחמה מוזרה. גם בתוכי היה משהו דמוי עש, שמיאן, שְׁמָחָה, שהתעקש להזדקף מלוא קומתו הזעירה מול מה שנדמה היה שעומד למחוק אותו כליל. "כאילו נטל מישהו טיפה זעירה של חיים טהורים [...] ושילח אותה לחולל אנה ואנה כדי להראות לנו את טבעם האמיתי של החיים", כותבת וולף, "ושוב המחשבה על החיים שהיו עשויים להיות לו אילו נולד בכל צורה אחרת גורמת לנו להתבונן במעשיו הפשוטים במידת הרחמים".

מידת הרחמים שהמסה הזאת מייחדת לעש חסר התקווה, לעש מלא התקווה, היא שהשיבה לי את עצמי בבוקר האסון, ובבקרים לא מעטים שבאו בעקבותיו. ברגעים שבהם אני מדמה שעברה מן העולם כליל מידת הרחמים אני מוצאת את עצמי נאחזת ברסיס החיים הזעיר הזה, חֹסֶה תחת ההכרה שאין רסיס חיים שאינו ראוי, שלא יהיה ראוי תמיד, למאמץ להתבונן בו כך.

פרופ' דנה אמיר היא פסיכולוגית קלינית, פסיכואנליטיקאית מנחה בחברה הפסיכואנליטית בישראל, ראש מסלול הדוקטורט הבינתחומי בפסיכואנליזה באוניברסיטת חיפה, משוררת וסופרת.



המאוזחז סופו להתפרק

לואו גואן-ג'ונג, רומן שלוש הממלכות, המאה הארבע-עשרה

צבי בן-דור בנית

בוקר אחד בשנת 189 לספירה ניצב דונג ג'ואו, גנרל ואיל מלחמה, על גבעה מעל לעיר לואוואנג, בירתה של שושלת האן המפוארת. כמה שעות לאחר שעלה השחר הוא פקד על חייליו לפשוט על העיר. דונג הרג רבים מפקידי השלטון, החליף את הקיסר בבובה מטעמו, ומינה את עצמו לראש הממשלה. הוא הסביר את מעשיו ואמר שפלש לעיר מפני שסלד ממראה הפקידים והסריסים המושחתים שבוזזים את הארמון ומשתמשים בקיסר למימוש האינטרסים הפרטיים שלהם.

דונג צדק. אחרי כמעט ארבע מאות שנים של שלטון רציף, יציב וחזק, סין של שושלת האן הייתה מצויה בתהליך של שקיעה. המשבר היה רב-ממדי. מוסדות השלטון המרכזיים נחלשו. הקיסרים עסקו בעיקר בענייניהם האישיים וזלזלו בצורכי הממלכה. שרים וסריסים תאבי כוח ניצלו את המצב כדי לקדם

אינטרסים או מגזרים וניהלו תכופות מאבקי כוח. המצב הכלכלי התדרדר, ומרידות איכרים בהשראה דתית הלכו ותכפו. באזורי הגבול שהגנו על סין מפני פלישות של מי שנחשבו "ברברים" נחלשה אחיזת הצבא של השושלת בשל מורל ירוד.

דברי ימי התקופה הזאת מונים עשרות מזכרים ששלחו גנרלים סינים מן הגבול אל הקיסר, ובהם הזהירו אותו מפני סכנה ויעצו שיסלק את הסיעות המושחתות ויפיח בקרב העם והצבא רוח של אמונה בשלטון. אך כל זאת היה לשווא. גם דונג ג'ואו היה אחד מן הגנרלים הללו. הוא החליט לעשות מעשה, אבל היה אף הוא חלק מן הבעיה. מייד אחרי שתפס את השלטון בפועל הוא החל לבזוז בעצמו את הארמון ויצר לעצמו מחנה אדיר של אויבים. בשנת 192 הוא נרצח, וסין שקעה לתוך תהום של פילוג ומלחמת אזרחים. יעברו מאות שנים עד שהיא תשוב ותתאחד תחת שלטון מרכזי אפקטיבי.

זהו הרקע לרומן ההיסטורי **שלוש הממלכות**, שנכתב במאה הארבע-עשרה על בסיס כרוניקה מן המאה השלישית, שתיארה את האירועים הללו בזמן אמת כמעט. כל רומן היסטורי סיני עוסק בעיקרון פוליטי אחד שאותו הוא מבקש להדגים דרך סיפור, ו**שלוש הממלכות** מדגים את העיקרון הקובע כי "המאוחד סופו להתפרק, והמפורק סופו להתאחד". למעשה, הרומן עוסק ברגע שבו אנשים מפסיקים להאמין בתוחלתה של המדינה שבה הם חיים - זמן שבו שולטת התחושה שהשלטון איבד את טעם קיומו והתנתק מן העם; זמן שבו כולם מבינים שהמדינה איבדה את תכליתה, שמנדט השמים ניטל ממנה.

חזרתי לרומן הזה שוב ושוב בשנים האחרונות, וביתר שאת בחודשים האחרונים. אמנם סין וישראל הן מדינות שונות מאוד, אבל העיקרון העומד במרכז **שלוש הממלכות** אינו סיני אלא אוניברסלי. הוא עוסק בשאלה מה קורה כאשר השלטון נשחת, ובשאלה העמוקה יותר מה גורם לשלטון להישחת. מה גורם לאנשים להפסיק להאמין בתוחלתה של המדינה ולהתחיל להעמיד את האינטרסים הפרטיים שלהם מעליה. נושא מרכזי הוא האופן שבו השחיתות מנוונת את כל ההיבטים של החיים המשותפים עד שהמצב מגיע לכדי משבר כולל.

השאלות הללו הן אוניברסליות. מדינות רבות קמו ונפלו לאורך ההיסטוריה, ורבים שאלו את אותה שאלה כמו הסינים - למשל ההיסטוריונים הגדולים של רומא אחרי תקופת הקיסרים הפלאבים, או ההיסטוריון הערבי הגדול בן המאה הארבע-עשרה אבן ח'לדון. וכולם ענו כי הגיע רגע בתולדות המדינה שבו אנשים הבינו שאין עוד טעם באחדות תחת שלטון המדינה, והחברה התפרקה. אנחנו כיום נמצאים ברגע הזה.

אצל היהודים, כמו אצל הסינים, קיימת תודעת עבר של עלייה ונפילה. יהודה נפלה פעמיים, ומאז 1948 צף ועולה מדי פעם האיום של "חורבן בית שלישי" ומזכיר לנו את האפשרות שהתודעה היהודית מחזיקה בה כבר אלפי שנים.

כשאנחנו מביטים לאחור, אנו מוצאים הסברים רבים לנפילתן של מדינות עבריות בעבר. אבל ההסברים האלה מתנקזים תמיד לשתי טענות: חטא כלפי האלוהים, וניווון ופילוג חברתי. באורח לא מפתיע, מי שמקדם את הטענות הללו הם יורשיה של הסיעה ששרדה את החורבן וכתבה את ההיסטוריה שלו כדי לקדם את עקרונותיה. הקולות האחרים בדרך כלל נמחקים כמעט לחלוטין. איננו יודעים באמת כיצד

נראו החיים בירושלים בשנת 70 לספירה, כאשר סיעות קנאיות נלחמו זו בזו על השליטה בבית המקדש, רצחו יהודים והובילו לאובדן החירות המוחלט ולשעבוד לרומא. הרומן **שלוש הממלכות** נותן לנו הצצה חלקית אל הייאוש, וגם אל התקווה, שחשו הסינים בזמן שהמדינה שלהם התפרקה.

פרופ' צבי בן-דור בנית הוא היסטוריון של סין.



היכולת להציב מרחק

הנס בלומנברג, אונייה טרופה וצופה, 1979

יובל קרמניצר

אונייה טרופה וצופה. הפילוסוף הגרמני הנס בלומנברג הקדיש ספר יפה לחקירה של הדימוי הזה, שבו ראה דימוי יסוד של המחשבה. בלומנברג אסף דימויים כאלה, דימויים שאינם עזרים חיצוניים למחשבה אלא תנאי יסוד שלה, דימויים שהמחשבה תלויה בהם בבואה לחשוב את יסודותיה. הוא מתחיל את סיפור גלגולו ההיסטורי של הדימוי עם זנון מפתיון, תלמיד נשכח של סוקרטס. זנון האומלל ניצל בקושי מטביעת אונייה שבה ירד רכשו לטמיון. מתוך החוויה הטראומטית שחווה הוא גיבש לקח פילוסופי חשוב, מעין כלל אצבע לשאלת השאלות של הפילוסופיה - שאלת החיים הטובים. מהו בעל ערך, מהו הטוב? מה שיכול לשרוד שקיעה של אונייה. מכך יוצא שמה שעלינו לרכוש בחיים אינו דברים חומריים ומתכלים, אלא מה שביכולתנו להפנים, מה שיאפשר לנו לא רק לשרוד במובן הצר אלא להישאר בחיים ממש, ואף לחזור ולשגשג, כאשר כל מה שחשבנו למוצק וליציב ייבלע בלב ים. זהו אפוא דימוי נושן עבור הערך של חיי הרוח, המעורער כל כך היום. הטעם, אם יש כזה, לקרוא ספרים ולהגות בהם.

לפי בלומנברג, הדימוי שזנון מוריש לנו קיבל את מעמדו כדימוי יסוד של המחשבה רק מאוחר יותר, בכתביו של לוקרציוס, האטומיסט הרומי. ביצירתו **על טבע הדברים** לוקרציוס פונה לדימוי שבכותרת כדי לתאר עונג מיוחד שמוצאת המחשבה בהיבדלותה ממושאה הכאוטי - ההוויה, עולם החומר המתארגן ומתפרט ללא הרף וללא פשר. כך נפער בדימוי המרחק הבטוח בין החושב ובין מה שהוא חושב על אודותיו. אם כן, הפרדיגמה המתגבשת אצל לוקרציוס היא זו: מחשבה דורשת מרחק בטוח מן האסון, ובהרחבה, היא דורשת מרחק ביקורתי מן הפן האסוני של החיים, הרחש הגועש והמאיים של מה שחומק מסימול.

עם פרוץ המלחמה בשבעה באוקטובר מצאתי את עצמי נאחז בדימוי הזה, "איש צופה ואונייה שוקעת", כטובע נאחז בקש. הוא ביטא עבורי את חוסר היכולת שלי להציב מרחק ביקורתי ביני ובין המציאות המחרידה. הקושי לחשוב בזמן מלחמה, התנסחה לה מחשבה ראשונית, הוא הקושי של מי שעבורו קרס

המרחק הבטוח של הצופה מחוף מבטחים, מי שמוצא את עצמו קרוב מדי, בטווח סכנה. עם הזמן, המחשבה הזאת התגבשה לכדי תובנה אפשרית שכללה בתוכה את המבוכה וההלם: האסון הוא באמת מושא מבלבל, שלא ברור איך להתייבב כנגדו או בתוכו. הוא דוחק בנו להתכחש לחרדה שהוא מעורר או להיבלע בה כליל. מכאן, אולי, אפשר להתחיל לחשוב. אולם כשהימים חלפו והסערה לא שככה, מצאתי את עצמי חוזר דווקא לזנון ביש המזל. שכן הימים אמנם חולפים, אבל לא יום שבעה באוקטובר, שאליו אנחנו מתעוררים בכל בוקר מחדש. יש כוחות מסוכנים שאין להם כל כוונה להגיע לרגע שבו אפשר יהיה סוף סוף להפוך את שבעה באוקטובר לתאריך בלוח השנה, אולי ליום זיכרון. איך אמר בנימין נתניהו? שבעה באוקטובר הוא הקו האדום שלו. זהו הסף, אם לא הסוף ממש, של כל מחשבה וכל פעולה מדינית מכאן ואילך.

כעת יותר מאי פעם נדרשת לנו היכולת להציב מרחק, להניח את האסון מאחורינו, אבל האסון עדיין כאן. אז איך לחשוב את האסון "מבפנים"? את האסון כשלעצמו אי-אפשר לחשוב ממרחק בטוח, בנתק רגשי; אבל בלי מרחק מינימלי גם אי-אפשר לשרוד אותו. אין להתכחש, זהו באמת רגע של הישרדות. אולי הלכח שאפשר ללמוד מזנון הוא שבניגוד למה שמספרים לנו, המחשבה אינה רק פריווילגיה שבאה לאחר מעשה, ממרחק בטוח מהשצף ומהמאבק של החיים האמיתיים, אלא מה שנוח לנו יותר מכול על מנת לשרוד. נחוצה לנו לא רק המחשבה המנותקת, שמאפשרת קור רוח לשם פעולה, אלא המחשבה כמה שבא במגע פנימי עם מה שחשוב, מה שמקנה לחיים טעם. את השאלה של זנון לא נכון לשמוע כשאלה "מבחוץ" - מה ראוי לו בחיים שישרוד את השקיעה - אלא כשאלה "מבפנים": מה יש לנו בחיים שמאפשר לנו מלכתחילה לשרוד ולהתמודד. מה מקנה לנו מספיק אומץ כדי לקום בבוקר.

נכון, בשעת סערה קשה למצוא כיוון. אולי אי-אפשר. כל מה שיש בו מן האידיאלי - רעיונות מופשטים כמו חופש, צדק או שלום - נראה רחוק, מעבר לאופק. ככל שהאסון עצמו הופך לאופק המשמעות, כך קונה לה אחיזה התפיסה המעוותת שלפיה הדבר היחיד שמקנה משמעות לחיים הוא המוות; שהדרך היחידה לדעת שיש עבור מה לחיות היא להקריב עוד ועוד חיים. אבל יש גם היבט אחר, מנוגד, לחוסר היכולת לראות מעבר לאופק. במצב כזה, עם התרופפות האחיזה הקלושה ממילא במופשט ובמרוחק, הרוח עצמה מתגלה כאוויר לנשימה. כנגד הפוליטיזציה האסונית של האסון, כנגד קידושו המעוות של האסון בשם ראייה מפוכחת-כביכול של החיים כמאבק שיש להכריעו, צריך למצוא את המשאבים להציב פיכחון הישרדותי אחר. אמת: בשעת סערה צריך להזיק חזק בחיים עצמם. אבל "החיים עצמם" אינם הישרדות עירומה, שהופשט ממנה כל דבר משמעותי ובעל ערך; החיים עצמם הם מה שמאפשר, בסופו של היום, התחלה חדשה.

ד"ר יובל קרמניצר הוא פילוסוף וחוקר תרבות.



מהם התנאים לאנושיות?

שירה סתיו

חלק ניכר מן הימים הראשונים, המסויטים, שאחרי שבעה באוקטובר הוקדש למלאכה האינדיבידואלית של זיהוי הקורבנות. בתקשורת רבו הדיווחים על גופות שרופות וכרותות אברים שעוותו ללא הכר, על זיהוי באמצעות שיניים בודדות ועל קברים שבהם לא הונח אלא קומץ אפר ושברי עצמות. ההתגלמות הגשמית של הרס צורת האדם כמו הטביעה בגוף הקורבנות את דיוקן רוצחיהם, כאילו היו הרוצחים מין בוראים מהופכים, המגשימים בבשר הזולת את אובדן צלם האנוש שלהם עצמם.

לדה־הומניזציה אופי מדבק, מכיוון שהיא נבנית מאובדן הצורה. הצלם האנושי, ככל דמות, תחום בקווי מתאר. כשקווי המתאר נהרסים, החומר מאבד את הצורה שהחזיקה והגדירה אותו. בהיעדר צורת אדם, הפגיעה נעשית היקפית, ההשחתה מתפשטת על המרחב. אובדן הצלם מחריב את ההבחנה בין פנים לחוץ, וכך הדה־הומניזציה פועלת פנימה והחוצה גם יחד והורסת את הפנים והחוץ גם יחד - מי שמפסיק להבחין באנושיות של הזולת, מחריב בכך את האנושיות שלו עצמו.

נדמה לי שאיש לא היטיב להבין זאת יותר מפרימו לוי, שבספרו **אם זה אדם** כתב: "הדמויות בעמודים האלה אינן בני אדם. האנושיות שלהן קבורה, או שהן עצמן קברו אותה תחת העוול שספגו או המיטו על הזולת. את אנשי האס אס המרושעים והאטומים, [...] ואת ההפטלינגים [אסירים] העבדים האדישים [...] מאחד באופן פרדוקסלי חורבן פנימי אחד". התרגום החדש והמצויין (של מירון רפפורט) לספר האלמותי של לוי, שקראתי זמן קצר אחרי שבעה באוקטובר, מציע הזדמנות לחשוב מחדש על דה־הומניזציה, על התנאים שבהם היא חוגגת את שלטונה, על מה שהיא מכלה ומה שהיא מאפשרת. הספר הוא תיעוד יוצא דופן של חיי הלאגר באשוויץ ואינסוף הדילמות היומיומיות והאבסורדיות הכרוכות בהם - יוצא דופן גם בחדות של פרטי הפרטים של העדות וגם בכוח הדמיון היוצר שבה - אבל לא פחות מזה, הוא מחקר עצמאי מדוקדק שעורך לוי, כשורד המחנה; מחקר בגוף ראשון במסגרת מה שהיה, בעיניו, "ניסוי ביולוגי וחברתי עצום".

שאלת המחקר פשוטה להחריד: מהם התנאים שבהם אדם מאבד את קווי המתאר העושים אותו לאדם? (שאלה שבוחנת למעשה גם את היפוכה - מהם התנאים המאפשרים לאדם להיות אדם, כלומר, מהי אנושיות. ובניגוד לדחף לתפיסה נאיבית, אנושיות איננה טוב לב, הוגנות או צדק, אלא שמירה על קווי מתאר ביחסים עם זולת ועם הסובב). כמי שנושא איתו "את הידיעות המזוועות על מה שהאדם הרהיב בנפשו לעשות מן האדם", הוא קובע כי כל מה שצריך לעשות במסגרת הניסוי הוא לדחוק את האדם אל תחתית הקיום:

תארו לעצמכם עכשיו אדם שיחד עם האנשים האהובים עליו נלקחים ממנו הבית שלו, ההרגלים שלו, הבגדים שלו, בקיצור הכל, כל מה שיש לו, פשוטו כמשמעו: הוא יהיה אדם חלול, מצומצם לסבל ולצרכים, בלי כבוד ותובנה, שכן בקלות קורה שמי שמאבד הכל, מאבד את עצמו; אדם כזה אפשר אפוא לדון לחיים או למוות בקלילות, בלי שום רגש של קרבה אנושית; ובמקרה הטוב, על בסיס שיפוט של תועלת בלבד.

במובן מסוים הספר הוא מסע בזמן אל עולם אחר ורחוק, שהזוועות בו מתרחשות במתחמים מגודרים ומסוגרים היטב, הרחק ממסכי הטלוויזיה ומן ה"היפר-מציאות" של המדיה המוקסמת ממופעי ההרס המדהימים ומשכפלת את הרסנותם. הוא נכתב בעולם שנדמה שעוד יש בו תוחלת לקינה על אובדנה של משמעות שמבחינה בין טוב לרע, בין צדק לאי-צדק. אבל למרות ההבדלים הניכרים בין אז לעכשיו, השאלה העקרונית לא משתנה - מהם תנאי האנושיות בימים שבהם חל פיחות דרמטי ומהיר כל כך בערך חיי אדם, בישראל ובעזה, חיי חטופים וחיי ילדים מורעבים, חיי חיילים וחיי אזרחים, ימים שבהם רבים כל כך דנים בקלילות אנשים למותם.

באחרית הדבר כתב מנחם פרי על הצד המואר בכתיבתו של לוי, שיודע להבחין בשרידי האנושיות גם במקום הקיצוני והנמוך ביותר, רגעים שבהם האדם שב להיות אדם - אלה הרגעים אשר הפיחו אנושיות גם בו עצמו ועזרו לו לשרוד. השאלה "אם זה אדם" היא שאלה של הישרדות, גם הרבה הרבה אחרי אושוויץ והרחק ממנה. "מי שמאבד הכל, מאבד את עצמו", כותב לוי. אבל גם ההפך נכון. איבדנו הרבה כל כך. אם לא נאבד את עצמנו, לא נאבד הכול.

ד"ר שירה סתיו היא מרצה במחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.



מתנת התנועה בזמן

דוד ילין, מדן ועד באר שבע, 1899

קרון דותן

בשבועות שאחרי שבעה באוקטובר לא יכולתי בשום אופן לקרוא פרוזה או שירה. לפרנסתי עסקתי בליקוט סיפורי גבורה מאותה שבת עבור פרויקט תוכן כלשהו, וניזונתי מקרעי דברים על אנשים ללא חת שמצאו בתוכם כוחות שלא היו בי. פיתחתי תלות בסיפורי הגבורה האלה, צרכתי אותם כמו באינפוזיה שאמורה לערות אליי פסיכולוגיה חלופית. אלה היו סיפורי הערש שלי לשעות היום, אבל כשהגיעו הלילות הארוכים, לא מצאתי מה לקרוא. הספרים שחיכו לי מהימים האחרים הפכו לא רלוונטיים, וכל לילה מחדש מצאתי את עצמי עוברת לשווא על טורי הספרים על המדפים ובמחשב. גם כשלקחתי אליי איזה ספר, מהר מאוד נטשתי אותו, והשורה הארוכה של ספרים נטושים מתווה כנראה את צורתו של מה שאבד לי יותר טוב ממה שאצליח לנסח בעצמי.

אחד הראשונים שפתחתי היה **קיצור תולדות האנושות** של יובל נח הררי, שמעולם לא סיימתי לקרוא אותו, ועכשיו התחלתי מחדש, במפץ הגדול, והתמדתי עד ששוב הסתמן שמה שנתן להומו ספיינס כוח כה רצחני, כלפי מיננים אחרים וכלפי עצמו, היה השילוב בין כישרונו לייצר ולהאמין במיתוסים ובין

כישרונו להבין את עצמו כחלק מהמון פועל ולוחם. כפועל יוצא חזרתי לפרויד, לפסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני, אבל מייד נטשתי גם אותו (נעוץ יותר מדי באירופה). משם עברתי למוריס בלנשו, The Writing of the Disaster - אוסף של פרגמנטים תלושים, מתנגשים, שדוחים עקרונית את האפשרות לארגן את הידע על האסון במסגרת תיאורטית רציפה. זה ספר שפעם אהבתי מאוד, והייתי קוראת בו כמו בשירה (אולי זאת הדרך לקרוא בו). אבל עכשיו הכתיבה על אסון בתור כל-אסון, ללא מסוימות, הייתה כמעט הפוכה ממה שחיפשתי, כך התברר: קריאה קרובה לאדמה.

אחד הטקסטים הראשונים שהצלחתי להתמיד בו לבסוף היה **מדן ועד באר שבע** של דוד ילין, אוסף של רשימות על מסעותיו בארץ, שהתחלתי לקרוא לאיזה צורך והמשכתי הרבה מעבר לצורך. פתחתי בקטע על מסע לילי מירושלים ליפו שנכתב סביב מפנה המאה העשרים, בשנת תר"ס. במקום לנסוע ליפו בשעות היום, ברכבת המהירה (שלוש וחצי שעות), הוא בוחר בעגלת סוסים פשוטה, נסיעה מפרכת של כעשר שעות, היוצאת לדרך עם השקיעה ומגיעה ליעדה עם שחר, בפתחו של יום עבודה מלא ("time is money", הוא מצטט מפי הסוחרים). לצידו בעגלה מצטופפים עוד ארבעה יהודים וערבי אחד, והשיחה בין היהודים נסבה על השכונות החדשות בירושלים, על "בולמוס קניית הקרקעות", על הצורך לחנך את הצעירים לעבודת האדמה ועל החשש מעזיבת הארץ. הערבי, שמצוי משום מה במיעוט מספרי, מצטנף בתוך בגדיו, מעמיד פני ישן, וכאשר הוא פותח את פיו לבסוף, הוא מקניט את היהודים על פטפוטיהם הנשיים בלשונם המהירה. בין הצדדים מתרוצצות דעות קדומות ועקיצות הדדיות, אין אידיליה, אבל גם אין גדרות משמעותיות. הם יושבים שכם אל שכם, וילין נוקב בשמותיהם של כל הכפרים בדרך, ויודע היכן היו שודדים, היכן נחים העזתים בהביאם את התרנגולות והביצים ירושלימה והיכן גמליהם של בני השפלה. רוחות של קדמה מתחילות לנשוב - קיטור, פחם, מכונות ייצור - אבל גם כשילין מביע חשש מפני הרס הטבע (למשל בשל עקירת יער קדום לצורך פחמים), הוא צופה אל האופק מתוך אמונה שזה נמצא בטווח מבטו.

יותר מאשר עדות רחוקה על יחסי יהודים-ערבים או על היחס לארץ, מה שמצאתי בטקסט הזה היה התנועה. הטקסט הזה כולו תנועה. העגלה מיטלטלת בעדינות על פני הדרכים הבלתי סלולות, וילין היושב לצד הנהג, לאור הירח, מתבונן בצוואר גמיש אחורה אל העבר וקדימה אל העתיד - על אף החשכה הוא יודע שהנוף משתפל והולך ועוד מעט יתבהר ויגלה את הים הגדול. הקריאה הלילית הזאת לא סיפקה לי מודל של פתרון או תובנה עכשווית, מלבד מתנת התנועה בזמן, שבדיעבד נדמה שהיא הדבר הראשון שאבד לי: היכולת המופרכת הזאת להתבונן על חיינו כעל תנועה בין עבר ועתיד, מתוך העגלה המקרטעת בחושך, ולהאמין שאנחנו בכל זאת רואים משהו.

ד"ר קרן דותן היא מבקרת וחוקרת ספרות. ספרה "צורה עושה צורה: סופרים מזרחים בספרות העברית בארץ ישראל במפנה המאה ה-20" ראה אור בשנת 2022.